ئەدەبی رادیۆ

مولود حمە رنەبی

سەرەتای سەدەی بیستەم ، پێشکەوتنێکی شارستانی مەزنی ، لە گشت رووی هونەرە ناسراوەکانیدا بەخۆیەوە بینی . لەگەل ئەم ژبارەشدا ، هۆیەکانی دەربڕینی ئەم هونەرانەو پێشکەشکردنی بە بیری مرۆڤایەتیو کۆمەلێ پەرەیسەند . ئەمەش شتێکی سروشتی‌یە ، چونکە پێشکەوتنی بیری مرۆڤایەتی ، دەبێ لەگەلێ پێشکەوتنی هۆیەکانی دەربڕینو دۆزینەوەی هۆی نوێی هونەری هاوتابێ . . . بۆ ئەوەی بتوانێ بیروباوەرەکە بخاتە قالبێکی ئەوتۆوە ، وای پێشکەش بکات کە تەلە باریکەکانی هەستو هۆش ببزوێنێو ! ! بچێتە ناو مێشکەوەو بەسۆزو کاریگەر بێت .

جا ئەم شێوانە دەبڕینی ئەم سەدەیەو شێوەکانیەتی . هەلبەتە هەر شێوەیێکی نوێ دەربڕینی مرۆڤایەتیێکی نوێو هونەرێکی نوێیە . .

داهێنانو هاتنەناوەوەی رادیۆو پەیدابوونی هۆی نوێی دەربڕین ، ئەنجامی بوونی چەندەها بارو دۆخ بووە . . . هەموو زانیاری مرۆڤایەتی ، کە لە مێشکی مرۆڤ سەدەی بیستەمدا پەنگی دەخواردەوە ، بەشداری پالدانی پترپێشەوەبردنی رەورەوەی ئەم هۆیانەی کردووە .

رادیۆ لەسەرەتای پەیدابوونییەوە ، تەنیا هۆیەکی نوێ بوو یان قۆناغێ بوو لەو قۆناغانەی کە مرۆڤ بەهۆیەوە دەیویست ئاواتو خواستی لە پێشخستنی ژیانو پێداویستی‌یەکانی ، وەك ئاخاوتنو نووسینو چاپەمەنی بێنێتە دی .

رادیۆش ، وەك چوارچێوەو هۆیەکی نوێ بۆ دەربڕینی کۆسپو تەگەرەی مرۆڤو ئەدەبو هونەر هاتەناوەوە ، دوای ئەوەی کە شێوەو هۆیە کۆنەکان بۆ دەربڕینی هەمان بابەتو ناوەرۆك لە هەمان سەدەدا ، پەکیان کەوتبوو .

پێشکەوتنی زانستو پەرەسەندنی شارستانیەتی ، کە هونەری رادیۆیی‌یان دۆزییەوە ، توانییان دەرفەت بۆ گشت جۆرە هونەرێك ، بەتایبەتی ئەدەب ، باو بکەن ، کە پێشان لە سەرچاوەی دلێو دەروونو هۆشو مێشکی بوێژو هەستیاراندا جێگای نەدەبووەوە ، لەو کاتەی کە ئەدەبی لە ئەدەبی خوێنراوەوە بۆ ئەدەبی بیستراو پالداو هێنایە مەیدانەوە .

نەك تەنیا ئەمەو بەس ، بەلکو داهێنانی رادیۆو بلاوبوونەوەی ، بە شۆرشێك لە جیهانی ئەدەبدا دادەنرێت . دەشتوانین بلێین : رادیۆ ، بەو هەموو دەسکەوتە مەزنانەی وەچنگی هێناوە وەك فراوانترین هۆی بلاوکردنەوەو راگەیاندن ، توانی پەیامە پیرۆزەکەی خۆی لە خزمەتکردنی پێشکەوتنی مرۆڤایەتی بەرێتەسەرو بەردەوام‌بێ لە پالدانی رەورەوەی فیکری مرۆڤایەتیو ئامانجە پیرۆزەکانی بەرەو پێشەوە .

ئەمەش لەبەر چەند هۆو بەهۆی چەند شێوازێك ، لەمانە : پانوبەرینی‌ی رووی زەمین . رادیۆ دەتوانێ پەیامە پیرۆزەکەی بگەیەنێتە دوورترین ناوچەو شوێنی سەر رووی زەمین ، بێ ئەوەی تەگەرەی هاتووچۆو بلاوبوونەوەی نەخوێندەواریو چاپەمەنی‌ی دواکەوتوو رێگای پێ‌شل بکات ، وە پەیرەوو شێوازی ئەوتۆ کە گشت تێ‌ی بگاتو بیری خۆی پێ دەولەمەند بکات .

بەهۆیەوە ، ئەدەب توانی تەگەرەی ئاسنینێ بیرێو خوی بگەیەنێتە گشت ناوچەی زەمین ، دوور یا

نزيك ، وه تەلی باريكی هەست‌و هوش‌و مێشكی هاووڵاتی هەر نەتەوەيێك لەهەر ناوچەيێك بێت بزوێنی‌و لە خەوی چەندەها ساڵەی ژێردەستی‌و دواكەوتن‌و كوێرەوەرييەوە هەڵی بستێنێ .

بەم جۆرە توانی باشترين خزمەت پێشكەش بە فيكرو بەرهەمی هونەری بكات

هەروابێتەوە ، پيت‌و ووشەو لاپەرەی نووسراو – بەوێنە – لە چيرۆكێكدا يا سروودێك ، لەرێگای ئيستگەی‌رابۆوە بووە بە پيت‌و ووشەی بيستراو ، وە بە شێوەيێكی يەكسەر جێگای خۆيان لە گوێی هەر هاووڵاتيێك لەهەركوێ بێت ، بيەوێ ببيسێ ، بكەنەوە . جا ئەگەر هاتوو خوێندنەوە بەند بووبێ تەنيا بە كەرتی خوێنەوارو رۆشنبير ، جيهانی ئەدەبيش ، جگە لەلايەن ئەوانەی بايەخی پێدەدەن ، بەرتەسك بووبێ ، ئەوە هيچ گومان لەوە ناكرێ كەوا راديۆ ئەم دەرفەتەی نەك تەنيا بۆ خوێنەواران‌و رۆشنبيران باوكرد ، بەڵكو بۆ نەخوێنەوارو كوێرانيش .

هۆيەكی‌تر راديۆو ئەدەبەكە خۆيەتی :

ئەگەر بێت‌و لە پێشوودا ئەدەب سەرچاوەی بەپيت‌و دەوڵەمەندی راديۆ بووبێت ، . . . وە راديۆ لەم بوارەدا پشتی پێ‌بەستبێت‌و ، بەپێی پێويست‌و مەبەست ، لە قاڵبی تايبەت‌دا دايرشتبێت ، ئەوە دەتوانين ئەوە بدركێنين‌و ئەوە بڵێين : بەڵێ ، راديۆ لەم سەدەيەدا نەك تەنيا شيلەی ئەدەب هەڵدەمژێت‌و بۆ مەبەستی خۆی بەكاردێنێت‌و بەس ! ! ، بەڵكو شێوەيێكی تايبەت بەخۆی لە ئەدەبدا خوڵقاند كە بەرووبوومی «سەدەی پێخشين»ە لە ئەدەب .

ئيستا ئەدەبی راديۆ ، لەميان بەرنامەكانی راديۆدا ، بەشێكی بنچ‌و پوختەی ماددەی بيستراو پێك‌دێنێت ، زۆر جاريش لە ٦٠٪ لەسەدا شەست تێدەپەرێت .

نەك تەنيا ئەمەو بەس ، بەڵكو لە هەندێ دەزگای راديۆدا ، وەك لە نيۆيۆرك‌و پاريس‌و رۆمادا ، شەپۆل‌و كەناڵی تايبەت بە باسوخواسی ئەدەب‌و بلاوكردنەوەی ئەدەب‌و . . باسی بەسەر هات‌و سەرگوز شتەی ئەديبان تەرخان كراوە . واتە هەر لە كردنەوەوە تا كۆتايی پێ هاتنيان‌دا ، بەرنامەكانيان لە ئەدەب بەولاوە هيچی تر نيە .

«سروشتی كاری راديۆو سروشتی ئەدەب»

ئەدەب بە مانا گشتی‌يەكەی ، ئەو هەستە مرۆڤايەتيە نەمرەيە كە لە سنووری شوێن‌و كات بەرزتر دەبێتەوەو ، وەك كەلتوورو فۆلكلۆر بۆ نەوە هاتووەكان دەمێنێتەوە . ئەديبيش ، ئەو ئاوێنە پاك‌و بێگەردەيە كە ئەم هەستە رەنگدار دەكاتەوەو ئەوەی لە ژيانی رۆژانەيدا دەيبينێ ، دەيخاتە چوارچێوەی قاڵبی كاری هونەری پاك‌و پووختەو تەواوەوە .

ئەديب لە مرۆڤی تری ساكار جيايە .

كەسێكی ساكار جۆرەها هەڵوێست ببينێ ، يا بەجۆرەها تاقيكردنەوە تێپەرێت ، هەروەك چۆن دەچێتە مێشكی‌يەوە ، ئاواش دەردەچێت .

بەڵام لای ئەديب ، دەتوانين بڵێين كەوا لە ناو دڵ‌و دەروونی‌و مێشكيەوە ، وەك جۆرە تێكەڵاوبوون‌و خولێكدانێكی كيمياوی پەيدا دەبێ . . . بە ئەنجام‌و دوورەدەی نوێ‌و . . . ناخێكی‌تری نوێوە دەردەچێت .

لێرەدا مەبەستمان ، مانای ئەدەب‌و ـــێناساندنــەكــانی ئــەدەب‌و جورەكانی‌و . . . ئەديب نيە . بەڵكو مەبەستمانە بڵێين : ئايا لەم بارەيەوە ، ئەم كارە لەگەڵ سروشتی راديۆدا جيايەيان نا؟ ، . . كە هەندێكيان بە ئەركی راگەياندن‌و روشنبيركردنی‌و كات بردنە سەر دايدەنێن لە رێگای پێشكەشكردنی جۆرەها بەرنامە كە رادەی بيرو زانيارييان رۆشنتر بكاتەوەو وايان لێ بكات يەكسەر دەربكەونە سەر كاروباری وولاتيان‌و جيهانی دەرەوە . ياخود هەروەك هەندێك دەڵێن ، ئەم داواكاريە قەت لە ئەدەب ناكرێ ، چونكە ئيشی ئەدەب دەستبەجێ‌و يەكسەر نيە ، بەڵكو كارەكانی لەسەر خۆيەو دەبێ بە چاكی‌و تەواوی هەرسی بكات .

بە واتايەكی تر ، ئايا ئەركی ئەم كارە لەگەڵ سروشتی راديۆ جواديە يان نەء ؟

لە وەڵامدانەوەيدا دەڵێين ، رەنگە ئەم بۆ چوونە تا رادەيەك راست بێ ، بەڵام لە ئەنجامی تێروانينی تەسكين بۆ ئەركی راديۆ هاتۆتە كايەوە .

وە ستانێكی سەرپێی بەرامبەر بەو

بەرنامانەی رادیۆ پێشکەشیان دەکات . دوو جۆر کار رەچاو دەکرێن :

یەکەمیان : کارێکە بە هەڵسوکەوت و رووداوی رۆژانەوە بەستراوە .

دووەمیشیان : لەسەرخۆیەو . با هەمان مەبەست و ئامانجیش هەڵبگرێت . بەڵام هیچ پەیوەندێکی بەهەڵسوکەوت و رووداوەکەوە نیە . کەواتە جیاوازی هەیە لە نێوان تەمسیلیەك یان سروودێك کە بۆ رادیۆ دەنووسرێ بۆ ئەوەی لە بۆنەیێك دا بلاوبکرێتەوە . وە لە نێوان تەمسیلیەك یان سروودێك کە کارێکی هونەری یەو . هەر کاتێ بویسترێ . دەشێ بلاوبکرێتەوە چونکە بە تاکە نەبەستراوەتەوە .

مەبەستی یەکەم . ئامانجی راگەیاندن یا پرۆپاگاندە یان رۆشنبیری یە . . . لەگەڵ رووداوی رۆژانە دایە . . . تەنیا شێوەکەش درامایەو بەس .

جا لەبەر ئەمە . ناتوانرێ ئەوەی کە لە رادیۆوە . وەك تەمسیلیەو شتی تر پێشکەش دەکرێت . بەهیچ جۆرێك بە ئەدەبی رادیۆ دابنرێت .

ئەوەی دەمانەوێ پێش چاوی بخەین ئەوەیە کە بەهیچ جۆرێ سروشتی ئەرك و کاری رادیۆ لەگەڵ سروشتی ئەدەب دژاودژنیە . بەڵکو دەتوانرێ وەك دەفرێك یان چوارچێوەیەك دابنرێ . ئەوەی ئەدیب دەیەوێ لە قاڵبێکی شانۆگەری یا رۆمان . یا هۆنراوەیی یەوە تێیدا دابرێژێت .

لێرەوە دەگەینە خاڵی سەرەکی ی باسەکەمان . دەبێ شێوەی ئەو ئەدەبەی دەخرێتە قاڵبی رادیۆوە چۆن بێت ؟ . . . ئەو قاڵبە کار لە شێوەو ناوەرۆك-ی ئیشی ئەدیب دەکات ؟

پێش هەموو شتێك . لەم رووەوە . دەبێ دوو جۆر ئەدەب بناسین :

یەکەمیان : ئەدەبێکە بۆ دارشتنی فیکرەیێك . مەبەست و دەربڕینی جۆرە هەستێك . . هەڵوێستێك . یان بۆ خستنە تەرازوو و هەڵسەنگاندنی بارودۆخێك . . ئامانج و خواست و ویستێك . سیاسی بێ یا کۆمەڵایەتی یا رۆشنبیری . . یا هەر لایەنێکی تر . . تەنیا بۆ نووسینەو . . . دوور لە رادیۆیە . واتە راستەوخۆ بۆ رادیۆ نانووسرێ . لەو کاتەشی بویسترێ بۆ رادیۆ پێشکەش بکرێ . بەکارێکی رادیۆیی و کەمە دەستکارێیك لە شێوەو جۆری دارشتنی (لەگەڵ پاراستنی بیرە سەرەکیەکە) تێدە پەڕێت . کارکەرانی رادیۆ بە « ئامادەکردن بۆ رادیۆ»ی دادەنێن .

دووەمیان : ئەو ئەدەبەیە کە راستەوخۆو یەکسەر بۆ رادیۆ دەنووسرێ . واتە نووسەر بۆ مەبەستی بلاوکردنەوە لە رادیۆوە دەنووسێ و یەکاویەکیش دەیخاتە ئەم قاڵبەوە . جا هەر جۆرە لقێك لە لقەکانی ئەدەب بێ . وە بۆ هەر مەبەستێك بێ . . . سیاسی یان کۆمەڵایەتی یا رۆشنبیری . . . هتاد .

ئەدەبی هەر نەتەوەیێك بە گوێرەی بارو دۆخی و رادەی بۆ لووان و جۆری خزمەتکردن و خامە لێ تیژکردن و زرووفی لەبار . هەر جوری زرووفێك بێت ، رامیاری . ئابووری ، کۆمەڵایەتی ، رۆشنبیری و فیکری . . . تاد . هەنگاو دەبڕێت و پەرە دەسێنێ و گەشە دەکات .

هەر بەمە تەرازووەش . نرخی ئەدەبەکە هەڵدەسەنگێنرێ و . مەشخەڵی رووناكبوونەوەی بیری مرۆڤایەتی . نەتەوەکە بەرزو رۆژ دوای رۆژ . لەم رووەوە . ئاسۆی گەشەداربوونی کاریگەرتر دەبێ .

خزمەتی ئەدەب . هەر رێچکەی ئەدەب . خزمەتی مرۆڤایەتی و ژیارو ژیانە .

ئەدەبی کوردی . هیچ نکۆلی لێ ناکرێ تا سنوورێك دەوڵەمەندە . بەتایبەتی ئەدەبی فۆلکلۆری . وە بە گوێرەی بارو دۆخ و . تواناو جۆری خزمەتکردن و بایەخ پێدان و بۆلو وانی دۆست و شارەزایانی گەشەی کردووەو هەنگاوی چاکی بڕیووە . هیچ کات لە میانی ئەدیب و نووسەرو خوڵقێنەرانیەوە . لە بەردەوام هەڵگرتنی مەشخەڵی رێ رووناککردنەوەی ژیانی کۆمەڵی کوردەواری و پێشکەشکردنی جۆرەها خزمەت . لەم رووەوە بەپێی بۆ لو وان و پێکران ! ! بۆ نەتەوەکەی خۆی درێغی نەکردووەو ، موعادەلەشە ، چەند خزمەت بکرێ ئەوەندە خزمەت دەدات بەقەدەر بەوەی رێی بۆ خۆش بکرێ ، رێ خۆش دەکات ، هەڵە هەڵناگرێ .

جا رادیۆی کوردی . بەرامبەر بە ئەدەبی کوردی – خاڵی یەکەم – واتە ئەدەبی دوورە رادیۆ – هەروەك زۆربەی زۆری دام و دەزگایانی رادیۆ لە جیهاندا . بۆ خزمەتکردنی ئەدەب

بەشێوەیەکی گشتی‌و ئەدەبی کوردی بەتایبەتی . وە گەیاندنی ئاسۆی مەشخەڵی پرشەنگداری ئەدەبی کوردیمان بۆ بەرگوێی گشت هاوولاتی کورد . بەتایبەتی بۆ ئەوانەی کە تا ئێستا پــەردەی رەشی چــڵکنی‌ی نەخوێنەوارییان بەتەواوەتی لەسەر خۆیان فڕێنەداوەو . زۆربەی ئەوانەی پاشگ خستووەو تا ئەم رۆژە چێژیان لەتام‌و بۆی ئەدەب وەرنەگرتووەو نرخێکی ئەوتۆ بە ئەدەب نادەن ، یا بۆ ئەوانەی کە – تا رادەیەك -- دوورە پەرێزی ئەدەبن ، وەك ئەوەی بڵێن‌وا تێبڕوانن گوایە ئەدەب دەورێکی ئەوتۆی لە ژیانداو رادەی رۆشنبیری‌و تێگەیشتن‌و رووناکبوونەوەی کۆسپی رێگای سەختی ژیان‌و گەیشتنە هیواو خواست‌و مەبەست‌نیە ، لەو کاتەی کە خۆراکی مێشك‌و بیرەو خوێنی شادەماری لەشەو ، بڵێسەی شۆرشی فیکرو ژیارو مرۆڤایەتی‌یە . . . پشتی بە دوو رێگا بەستووە :

یــەکــەم : وەرگێڕان لــە ئەدەبیاتی ترەوە :

ئەمەش بە هەڵبژاردنی ئەو دەقە ئەدەبی‌یانەی کە لەگەڵ مەبەست‌و وویست‌و نەخشەی رادیۆ دەگونجی‌و بلاوبوونەوەی بۆ کۆمەڵی کوردەواری دەشێ .

رادیۆی کوردی ، لەم رووەوە ، تا ئێستا لە سەرەتای رێگایە . هەرچەندە – کە لە زووەشەوە دەستی داوەتێ – بەلام زیاتر پێویستی بەوە هەیەکە :

أ – پتر هانی ئەدیب‌و نووسەرو رۆشنبیران بدات ، بەتایبەتی ئەوانەی لەم بابەتەوە شارەزان‌و دەستێکی بالایان لە گۆرین‌دا هەیە . دەقی ئەدەبی وا هەڵبژێرێت . بەتایبەتی شانۆ و چیرۆك‌و رۆمانی گونجاوو لەبار . کە لەگەڵ تەبیعەتی کۆمەڵی کوردەواریمان بشێ‌و . بۆ کردنە کوردی‌و ئامادەکردن‌و دارشتنیان بیانداتە وەرگێرو شارەزایان . ئەوسا بەگوێرەی کاتی پێویست‌و پلانی بەرنامەی خۆی پێشکەش بە جەماوەری کوردی بکات .

ب له میانی پەیرەوو پلانی بەرنامە رۆشنبیرییەکانیدا چەند پرۆگرامێك بۆ ئەم بابەتە گرنگە تەرخان بکات .

ئەمەش بە پیشاندانی لایەنی روشن‌و مرۆڤایەتی‌ی ئەدەبی جیهانی‌و روونکردنەوەی سیاو مەبەست‌و وێنە هونەرییە ئەدەبی‌یەکان . دەشێ کۆمەڵێ شارەزاو پسپۆرو زمانزان بەم‌کارە رابسپێردرێن‌و . ئەم بابەتە چاکتر بۆ رادیۆ ئامادە بکەن .

دووەم : وەرگرتن . ئەمەش بە دوو رێگادەبێ :

أ – وەرگرتن لە ئەدەبیاتی بێگانە : هەڵبژاردنی باسێکی ئەدەبی‌و وەرگرتنی فیکرە سەرەکییەکەی . . . ئەوسا . سەرلەنوێ بە پێ‌ی لووان لەگەل سروشتی رووداو و ویست‌و مەبەستەکە ، دابرێژرێت .

هەڵبەتیشە ، نابێ فیکرە بنجی‌و سەرەکییەکە بەهیچ جۆرێك بشێوێنرێ .

ب – یان وەرگرتنی لە ئەدەبی کوردی‌یەوە .

ئەمەش لە رێگای ئەو نووسەرانەی کە لەزووەوە لە ئەدەب – بەتایبەتی ئەدەبی نەنووسراودا – دەکۆڵنەوە ، سەرلەنوێ بەشێوەیەکی ئەوتۆ دایبرێژنەوە کە لەگەڵ شێوازو هۆو مەبەست‌و ویستی رادیۆدا بگونجێ .

بێگومان . لەرووی وەرگرتنەوە «وەرگرتنی فیکرە» چ لە ئەدەبیاتی بێگانە یان ئەدەبی کوردی نووسراوو نەنووسراو» . رادیۆی کوردی پتر پێویستی بە هەنگاونانەو دەبێ زیاتر بایەخ بەم لایەنە گرنگە بدات . . بەتایبەتی ئەدەبێ بایەخێکی ئێجگار زۆر بەئەدەبی فۆلکلۆری کوردی بدات . چونکە سەرەرای ئەوەی باشتر لەگەل ئەم هۆیە راگەیاندنە نوێ‌یە لــەبــارە . سەرچــاوەیــەکی پنگ‌خواردووی لێ‌بنە . وە چونکە بیستەری رادیۆ پێویستی بە بینین نییە لە تێگەیشتنی رووداو کە دەبێ لە دەقەکە دابێت . وە ئەدەبی میللیش . لەم رووەوە . لــەچــاو ئــەدەب‌و رێچکەکانی‌دا . دەوڵەمەندتری ئەدەبە چونکە پشت بە دەربرینی زارەکی‌ی دەبەستێت .

سوود لەم سەرچاوانە وەرگیراوە :

١ – مێژووی ئەدەبی کوردی
مامۆستا علاءالدین سجادی . چاپی دووەم – ١٩٧١ .

٢ – بلاوکراوەیێکی خولانەی رادیۆی کوردی – بەغدا ١٩٧٨ .

٣ – گۆڤاری کۆلێجی پەروەردەی زانکۆی بەغدا «الأستاذ ژمارەی ٣ . بەرگی ١ . بەغداد١٩٨٠

٤ – گۆڤاری (الفنون الاذاعية »– ژمارە (١٠)ی ئاداری ١٩٧٦ ژمارەیێکی تایبەتی – بغداد .